

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**POVEZANOST OSOBINE TRAŽENJA UZBUĐENJA I SOCIOEKONOMSKIH
OBILJEŽJA ADOLESCENATA S PROCJENOM «SOCIJALNOG SATA»**

Jelena Prša

Mentor: Doc. dr. Vesna Buško

Zagreb, 2005.

Povezanost osobine traženja uzbuđenja i socioekonomskih obilježja adolescenata s procjenom "socijalnog sata".

Correlation of Sensation seeking and socio-economical characteristics of Adolescents with the "Social clock" assessment.

Student: Jelena Prša

Sažetak:

Socijalni sat je internalna prosudba o optimalnoj dobi za ostvarenje ključnih životnih događaja koja se formira na osnovi internalizirane percepcije normi i očekivanja povezanih s dobi (Neugarten, 1965). U slučaju odstupanja od tih dobnih normi osoba trpi socijalne sankcije. U ovom istraživanju smo pokušali ispitati povezanost traženja uzbuđenja i socioekonomskih obilježja, te nekih vrijednosti s procjenom socijalnog sata. Očekivanja su da će viši rezultat na dimenziji traženja uzbuđenja, kao i bolje obrazovanje roditelja, jasnija namjera daljnjeg školovanja, bavljenje slobodnim aktivnostima i mjesto odrastanja – urbana sredina korelirati s kasnijim socijalnim satom. U svibnju 2004. godine je 198 učenika prvih i drugih razreda zagrebačke XI Gimnazije ispunjavalo Zuckermanov SSS-V upitnik traženja uzbuđenja, davalo neke procjene vlastitih ciljeva i vrijednosti (bavljenje hobbijem i namjeru budućeg školovanja), i socioekonomskih obilježja (veličina mjesta odrastanja, stupanj obrazovanja roditelja), te ispunjavalo Upitnik percepcije dobnih normi (Neugarten). Na njemu su davali procjene o najranijoj, optimalnoj i najkasnijoj dobi za deset važnih životnih događaja. Provedena je deskriptivna, faktorska analiza, analiza varijance i multipla regresijska analiza. Dobiveni rezultati većinom opovrgavaju postavljene pretpostavke. Od ukupno devet prediktora, jedino su se dimenzije bavljenje hobbijem, otkočenost i obrazovanje roditelja pokazale statistički značajnima u predikciji socijalnog sata. Njihov doprinos je značajan, ali vrlo nizak, jer objašnjavaju samo 4,9% ukupne varijance.

Abstract:

Social clock is internal assessment of optimal age for achieving major life events, which is formed based on internalized perception of norms and expectations related to age (Neugarten, 1965). In case of deviation of the age norms, a person suffers social penalty. This research is trying to correlate Sensation seeking, some personal goals and some socio-economical characteristics with the Social clock assessment. It is expected that higher result on Sensation seeking scale, as well as better parental education, clear intent of future education, hobbies and urban place of living correlate with later Social clock. In May, 2004., 198 first grade and second grade students of the Zagreb XI Gymnasium completed Zuckerman's SSS-V scale, gave some assessments of personal goals (hobbies, future education intention) and socio – economical characteristics (place of living, parental education level) and they completed the Perception of Age Norms Questionnaire. They had to give their assessments about the earliest, optimal and the latest age for ten major life events. We performed descriptive analysis, factor analysis, analysis of variance and multiple regression analysis. Results mostly deny our assumptions. Out of nine predictors, only hobbies, Disinhibition and parental education level were statistically significant in the Social clock prediction. Their contribution is significant, but very low, because they are explaining only 4,9% of the total variance.

Ključne riječi: socijalni sat, važni životni događaji, traženje uzbuđenja, obrazovanje roditelja

Key words: Social clock, major life events, Sensation seeking, parental education level

Uvod

Socijalni sat

Socijalni sat je internalna prosudba o optimalnoj dobi za ostvarenje ključnih životnih događaja koja se formira na osnovi internalizirane percepcije normi, očekivanja i uloga povezanih s dobi (Neugarten, 1965). Taj fenomen čini interakcija dobnih normi, dobnih ograničenja, dobnostatusnih sustava i socijalnih uloga povezanih s dobi. On je jedan od glavnih čimbenika koji određuju «timing» u zreloj dobi. Preuzimaju se norme i očekivanja okoline i s njima se uspoređuje vlastita razvojna progresija (prema Devčić, 2001).

Dobne norme imaju deskriptivno i preskriptivno obilježje. Na deskriptivnoj razini, socijalni sat kvantificira tipičnu ili prosječnu dob u kojoj se pojavljuju različiti životni događaji (npr. vjenčanje ili dobivanje djeteta) unutar određene kulture tijekom specifičnog povijesnog razdoblja. Na preskriptivnoj razini, norme koje čine socijalni sat prisiljavaju pojedinca da poštuje fiksni normativni vremenski raspored (Peterson, 1996).

No, što se događa u slučaju odstupanja od socijalnog sata? Životni događaj koji se ne javlja na vrijeme može biti stresniji, jer tada osoba pati od negativnih socijalnih sankcija jer odstupanja od normativnih obrazaca ponašanja (Hagestad i Neugarten, 1985). Uspješnost života se često procjenjuje na temelju usporedbe s drugima, tako da iskorak od vršnjaka u timingu može doprinjeti osjećaju nekompetentnosti (Helson i sur., 1984). Brojne studije pokazuju da pojedinci koji dobiju dijete u netipičnoj dobi, npr. teenageri, imaju niže zadovoljstvo životom i veću bračnu nestabilnost nego oni koji su tu ulogu ostvarili u normativnoj dobi (Rook i sur., 1989).

Prijelaz u odraslu dob je označen brojnim događajima. Oni koje sociolozi najčešće prihvaćaju su: završetak školovanja, zaposlenje i financijska neovisnost, život odvojen od obitelji, brak i roditeljstvo. Ovi se događaji mogu zbivati jedan za drugim ili istovremeno, prema obrascima koji se mogu razlikovati za pojedince ili generacije. Njih djelomično određuju društvena očekivanja i povijesni događaji. Npr. kako se povećala dužina obveznog školovanja, tako se promijenila dob u kojoj se očekuje da osoba zasnuje radni odnos. Gotovo polovica mlađih odraslih osoba u SAD-u danas traži neki oblik obrazovanja nakon završene srednje škole i tako nadalje odlažu zaposlenje s punim radnim vremenom. Osim toga, mlade žene, koje su tijekom većeg dijela 20-og stoljeća bile prisutne na tržištu

radne snage samo kratko, prije stupanja u brak, sve više ostaju na radnom mjestu i nakon udaje i za vrijeme godina u kojima rađaju djecu (Schaie i Willis, 1996).

Nije lako odrediti kad dijete postaje odrasla osoba. Nema samo jednog odgovora koji bi vrijedio za sve ljude. U nekim kulturama, mladi ljudi koji su jedva ušli u adolescentnu dob preuzimaju sve odgovornosti i povlastice odrasle dobi, dok u drugim kulturama muškarci i žene ostaju sa svojim roditeljima sve do svojih tridesetih godina, boreći se da započnu samostalan život. U našem društvu, dob od 18 godina daje neki zakonski status (npr. glasačko pravo). Mnogi mladi ljudi koji su završili srednju školu zapošljavaju se i postaju odrasli tako što zarađuju svoj vlastiti novac. Ostali odlažu odluke o zaposlenju radi nastavka školovanja ili radi služenja vojnog roka (Schaie i Willis, 1996).

Promijenila su se očekivanja društva o tome što bi trebalo činiti normativne događaje na prijelazu u odraslu dob i o redosljedu kojim bi se ti događaji trebali javljati. Postoje i kulturalne razlike u očekivanjima s obzirom na slijed događaja (Pallas, 1993.). Hogan i Mochizui (1998) su ispitali oblike školovanja, rada i stupanja u brak u generacijama američkih i japanskih muškaraca. U oba društva, mlađe su generacije mladih muškaraca školovanije pa se tako povećala dob u kojoj se završava školovanje. Međutim, produženje školovanja imalo je različite posljedice u dva društva. U Japanu, odgađanje završetka školovanja je imalo posljedicu odgođeno zasnivanje radnog odnosa i odgođeno stupanje u brak, dok je u SAD-u posljedica produženog školovanja bio povećan broj muškaraca koji su se zaposlili i stupili u brak još za vrijeme školovanja. Preko 90% japanskih muškaraca najprije je završilo školovanje, zatim se zaposlilo i onda stupilo u brak. Samo je 60% američkih muškaraca slijedilo ovakav obrazac škole-posla-braka. Hogan i Mochizui (1998) tvrde da su kulturne razlike u prijelazu u odraslu dob povezane s razlikama u strukturi i vrijednostima. Japanske srednje škole odabiru najsposobnije učenike za razgovor o poslu u određenim poduzećima, a ta poduzeća zauzvrat, pristaju zaposliti određeni dio učenika. Srednje škole postaju dugoročni dobavljači radne snage za japanska poduzeća i tako postoji jača veza između završetka školovanja i stalnog zaposlenja nego u SAD-u (Hogan i Mochizui, 1998; Pallas, 1993.)

Neugarten (1964) je ustvrdila da većina pojedinaca ima socijalni sat koji im govori jesu li «na vrijeme» ili «nisu» s obzirom na očekivanja kulture u kojoj žive, a koja se

odnosi na određeni događaj. Narušavanje uobičajnog redoslijeda i vremenskog rasporeda prijelaznih događaja može vršiti velik pritisak na mlađe odrasle ljude, a može stvoriti i probleme za društvo. Vremenski raspored prijelaznih događaja vjerojatno će djelovati na kasniji socioekonomski i poslovni status pojedinca.

Adolescenti imaju visok stupanj povjerenja u svoju sposobnost planiranja budućnosti. Hogan (1985) je utvrdio da 80% srednjoškolskih učenika vjeruje da ima kontrolu nad svojim životom i da će im se planovi vjerojatno ostvariti. Iako takva sigurnost ne mora uvijek biti realistična, čini se da je takav pristup zdrav, jer će učenici koji ne vjeruju da imaju kontrolu vlastitim planovima za budućnost najvjerojatnije napustiti školu ili će rano imati prvo, izvanbračno dijete.

Hogan (1985) je anketirao nacionalno reprezentativan uzorak srednjoškolaca da bi odredio dob u kojoj su očekivali da će doživjeti pet događaja koji se uzimaju kao znakovi ulaska u odraslu dob (to su: završetak školovanja, posao, napuštanje roditeljskog doma, brak i roditeljstvo). Otkrio je da su težnje i očekivanja učenika o obrazovnom postignuću jako utjecala na njihove planove vezane uz druge događaje. To je naročito vrijedilo za žene jer su one, kako je Hogan pretpostavio, bile svjesne veće potrebe žena da usklade obrazovanje i posao s obiteljskim obvezama.

Hogan je također ustanovio da su se očekivanja učenika razlikovala ovisno o socioekonomskom porijeklu i rasnoj pripadnosti. Učenici nižeg socioekonomskog porijekla su očekivali da će doživjeti svih pet događaja u ranijoj dobi nego što su to očekivali učenici višeg socioekonomskog porijekla. U prosjeku, crnci su očekivali da će im trebati duže vrijeme nego bijelcima da završe formalno obrazovanje; čini se da je to tako zato što su očekivali da će morati raditi prije nego što završe školovanje. Osim toga, i crni muškarci i crne žene su očekivali da će živjeti sa svojom izvornom obitelji do kasnije dobi nego bijelci – nalaz koji možda odražava veće dijeljenje sredstava u crnačkim rodbinskim mrežama i produženo stanovanje s obitelji kao oblik nenovčane pomoći. Općenito, crnci su također očekivali da će stupiti u brak u kasnijoj dobi nego bijelci. Manji dio crnih žena s niskim obrazovnim očekivanjima predvidio je da će imati prvo dijete ranije nego bijelci. Zajedno, ovi podaci nagovijestaju da će neki crnci vjerojatnije očekivati da postanu roditelji prije braka, i moguće da ukazuju na etničke i socioekonomske razlike u redoslijedu pet događaja

(završetak školovanja, posao, napuštanje roditeljskog doma, brak i roditeljstvo), zato što se obično smatra da stupanje u brak prethodi roditeljstvu (Schaie i Willis, 1996).

Prema viđenju psihologije životnog vijeka, razvoj je definiran kao svaka dobno-vezana tjelesna promjena ili promjena u ponašanju od začeća do smrti. Takva promjena nije bazirana isključivo na biološkom procesu, nego je kontrolirana i okolinskim, psihološkim i socijalnim procesima. Štoviše, smjer promjene može biti pozitivan (što znači napredak u razvoju), negativan (gubitak) ili neutralan (razlika).

Za vrijeme cijelog životnog vijeka pojedinca na njegov razvoj utječe niz faktora razvojnih promjena. Razvojni procesi unutar pojedinca se događaju u kontekstu tih faktora koji reguliraju smjer razvoja. Baltes i Reese (1984.; prema Hall i Perlmutter, 1992) su te faktore podijelili u tri skupine:

- *Dobno-normativni* – oni faktori koji utječu na gotovo sve ljude u nekoj kulturi u otprilike isto vrijeme u njihovom životu. To su najopćenitiji faktori u razvoju i u visokoj su korelaciji s dobi. Imaju izrazito predvidivu pojavu, trajanje i smjer.
- *Povijesno-normativni* – oni su rezultat okolnosti koje obilježavaju određeni povijesni trenutak ili kraće razdoblje. Kako oni utječu na sve pojedince koji žive u određenom povijesnom razdoblju, nisu povezani s dobi. Taj vrlo jak utjecaj povijesno-normativnih faktora ipak nema jednake efekte na sve ljude. Vrlo su različiti efekti na ljude različite dobi.
- *Nenormativni* – specifični za pojedinca. Ne utječu na sve članove društva, niti na sve pripadnike određene kohorte. Dob je slabo povezana s njihovom pojavom.

U ranijim periodima ljudskog života, dojenaštvu, djetinjstvu i adolescenciji, dobno-vezane promjene su uvelike određene genetskim dispozicijama. Jednogodišnja beba je vjerojatno savladala vještinu hodanja, dvogodišnje dijete je usvojilo govor, a petnaestogodišnjak se već suočio sa tjelesnim promjenama. No, što je osoba starija, njezin je razvoj sve manje pod utjecajem genetike, a prilagodba na okolinu i kognitivna produktivnost postaju sve važnije odrednice razvoja. Smjer razvoja u zreloj dobi je karakteriziran plastičnošću – nije rigidan, već fleksibilan (prema Devčić, 2001).

Dva najvažnija modela tumačenja ljudskog razvoja u zreloj dobi su:

- *model normativnih kriza (normative-crisis)* – opisuje ljudski razvoj u terminima točno određenih sekvenci dobno determiniranih socijalnih i emocionalnih promjena.

Dobar normativno-krizni model sadrži 4 karakteristike: (1) U određenoj točki razvoja dolazi do kvalitativnih strukturalnih promjena. (2) Strukture povezane s određenim stadijem formiraju nepromjenjivu sekvencu u redosljedju razvoja. (3) Različiti sastavni dijelovi sačinjavaju osebujne strukture koje se ponavljaju kao integrirana grupa odgovora. (4) Viši stadiji nadomještaju ili reintegriraju strukture iz nižih stadija (Kohlberg, 1973.; prema Vander Zanden, 1993).

Pristalice ovog modela su Erikson, Peck i Levinson, koji smatraju da svatko slijedi zacrtani plan ljudskog razvoja. Ovaj je model dobio i nekoliko kritika, koje se odnose na nemogućnost generaliziranja modela na pripadnike drugih rasa, socijalnih klasa ili na žene. Kriza srednje dobi nije toliko tipična, jer prelazak u srednju zrelo doba može biti stresan, ali stres ne mora dovesti do krize (Brim, 1977; Chriboga, 1989; Farell i Rosenberg, 1981; Haan, 1990; Rossi, 1980; prema Papalia i Olds, 1992).

- *model uvremenjenosti događaja (timing-of-events)* – umjesto pogleda na razvoj kao funkciju dobi, ovaj model za smjernice uzima faktore razvojnih promjena. Glavna zagovornica ovog modela je gerontologinja Bernice Neugarten.

Prema ovom modelu, koji dozvoljava više individualnih varijacija, razvoj u zreloj dobi se odvija kroz reakcije na specifične događaje u životu, uvjetovane faktorima razvojnih promjena. Ako se ti događaji pojave u očekivano vrijeme, razvoj se neometano nastavlja. Može se pojaviti stres kao odgovor na neplaniranu pojavu događaja (npr. gubitak posla), ako se događaj dogodi ranije nego što se očekuje (udovištvo u 35-oj godini života) ili ako očekivani događaj potpuno izostane (ako se osoba nikad ne vjenča).

Ti životni događaji koji predstavljaju prekretnice u ljudskom životu mogu biti normativni (brak i roditeljstvo u ranoj zreloj dobi, umirovljenje u kasnoj zreloj dobi) i nenormativni (prometna nesreća, gubitak posla, dobitak na lutriji).

Hoće li neki životni događaj biti normativan ili nenormativan, ovisi o vremenu njegova pojavljivanja. Većina ljudi u zreloj dobi je internalizirala dobne norme vezane uz vrijeme kad su određene aktivnosti prihvatljive (Neugarten, Moore i Lowe, 1965).

Isti životni događaj može biti normativan ako se dogodi «na vrijeme», tj u dobi za koju većina ljudi smatra da je prikladna za pojavu tog događaja, ili nenormativan, ako se ne dogodi «na vrijeme», tj ako se dogodi u ranijoj ili kasnijoj dobi od očekivane, ili ako se uopće ne pojavi. Npr. udaja u 14-oj ili 41-oj godini, kao i umirovljenje u 41-oj ili u 91-oj godini bi bile nenormativni događaji.

Prema ovom modelu, normativni životni događaji ne uvjetuju krizu u zreloj dobi, nego pojava krize ovisi o vremenu njegova javljanja. Primjerice, za većinu žena u srednjoj zreloj dobi odlazak djece ne uvjetuje krizu, već kriza nastupa ako djeca ne napuste roditeljski dom «na vrijeme» (Neugarten, 1979). Dakle, dob je važna jedino kad je riječ o dobnim normama koje se odnose na očekivani događaj (Papalia i Olds, 1992).

Vrlo su rijetka istraživanja vezana uz koncept socijalnog sata provedena u Hrvatskoj. Rad koji nas je i potakao na detaljnije razmatranje tog problema je rad T. Devčić (2001), budući da je njeno istraživanje bilo deskriptivno. S obzirom na činjenicu da je u posljednjih petnaestak godina izrazito jak medijski, tehnološki i kulturni utjecaj razvijenijih zemalja na ovdašnje tradicionalno društvo s čvrstim normama, učinilo nam se da bi bilo zanimljivo provesti novo istraživanje.

U okviru Berkley studije savjetovanja - *Berkeley Guidance Study* (Eichorn i sur., 1981., Hightower, 1990) ispitala se interakcija nekih karakteristika ličnosti s uspješnošću u tranzicijama uloga u odrasloj dobi (posao, brak, roditeljstvo). Ova se studija temelji na kontekstualističkom pristupu razvoja ličnosti, koji pokušava objasniti kakav utjecaj imaju tranzicije uloga na razvoj ličnosti. Pokazalo se da npr. sramežljivost, kao crta ličnosti utvrđena u djetinjstvu, odgovara nepovoljnim tranzicijskim ulogama (što znači da takva osoba neće na vrijeme ili uspješno izvršiti zadane tranzicijske uloge).

Ako je takva korelacija s ostvarenim događajima; moguće je da je slična povezanost sa stavom (konformizam ili liberalan stav) prema uvremenjenosti tih događaja. U Berkley

studiji savjetovanja sramežljivost detektirana u ranom djetinjstvu pokazala se najboljim prediktorom socijalnog sata, što znači da su sramežljivije osobe odgađale važne događaje u svom životu, tj. pomaknule svoj socijalni sat. Pretpostavimo da se sramežljivost nalazi na početnom dijelu nekog kontinuuma «otvorenosti novim iskustvima». Također, pretpostavljamo da se na suprotnom kraju istog kontinuuma prema implicitnim teorijama može smjestiti traženje uzbuđenja i slične dimenzije ličnosti. Racionala ovog istraživanja je bila pronaći osobinu ličnosti dijametralno suprotnu do sada korištenim osobinama ličnosti u ovoj studiji savjetovanja (sramežljivost). Moguće je da osobe s različitim stupnjem izraženosti te dimenzije ličnosti imaju različite stavove o uvremenjenosti važnih životnih događaja. Zato smo kao jednu od nezavisnih varijabli izabrali Zuckermanovu dimenziju traženja uzbuđenja.

Zuckermanov model ličnosti

Zuckerman je, baveći se istraživanjem ponašanja ljudi u prigodama senzorne deprivacije, uočio kako Eysenckova teorija ličnosti, koja za objašnjenje individualnih razlika u reakcijama sudionika na uvjete senzorne deprivacije koristi koncept pobudljivosti CNS-a, nije u potpunosti objasnila ljudsko ponašanje. Uočio je da ima još dovoljno psihološkog i fiziološkog prostora koji nije uzet u obzir u objašnjenju ljudskog ponašanja u čijoj se osnovi nalazi potreba za različitim novim i neobičnim, te kompleksnim situacijama. Bez obzira na mogući rizik (od fiziološkog do socijalnog) gdje se fizički rizik odnosi na mogućnost ranjavanja ili smrtnog stradavanja, a socijalni rizik na pojedinačevu procjenu da se nađe u neugodnoj socijalnoj situaciji (poniženje, zbunjenost, osuda ili gubitak samopoštovanja), javlja se razlika u želji za ulaskom u takve situacije kod različitih ljudi.

Zuckerman je polazio od pretpostavke o postojanju individualnih razlika u optimalnoj razini stimulacije (eng. OLS) koja je potrebna za najuspješnije obavljanje aktivnosti i postizanje optimalnog doživljavanja ugone. Kod onih pojedinaca kod kojih je ta optimalna razina viša, a vanjska stimulacija nije dovoljna za njeno dostizanje, javlja se potreba za dodatnom stimulacijom, što se očituje u ulaženju u rizične situacije (fizičke ili socijalne).

U početku je Zuckerman smatrao da je crta ličnosti traženja uzbuđenja i pustolovina jedan generalni faktor, ali su brojna kasnija istraživanja i faktorske analize pokazale da se ona sastoji od 4 relativno nezavisna faktora (Zuckerman, 1979):

- traženje uzbuđenja i pustolovina – eng. *Thrill and Adventure Seeking* (TAS)
 - uključuje potrebu za sudjelovanjem u aktivnostima koja osiguravaju fizičku opasnost i rizik (alpinizam, ronjenje, skakanje padobranom, letenje i sl.)
- traženje doživljaja – *Experience Seeking* (ES)
 - uključuje traženje svježih senzacija i doživljaja, uzbudljivih misaonih aktivnosti i putovanja, te usvajanje nekonformističkog stila života
- faktor otkočenosti – *Disinhibition* (DIS)
 - objašnjava ponašanja kroz koja se oslikava želja za socijalnom i seksualnom otkočenošću, kao što su opijanje u društvu ili stalno mijenjanje seksualnih partnera
- osjetljivost na dosadu – *Boredom Susceptibility* (BS)
 - uključuje ponašanja u kojima se ne podnosi jednoličnost, izbjegavaju se repetitivni rutinski poslovi i dosadne, neaktivne osobe.

Pokušavajući definirati biološki temelj traženja uzbuđenja kao crte ličnosti, nakon nekih istraživanja (Zuckerman, 1979, 1983, prema Zajc, 1989), Zuckerman odbacuje mogućnost koncepta pobudljivosti CNS-a za objašnjenje individualnih razlika u reakcijama sudionika na uvjete senzorne deprivacije. Zuckerman (1983a, 1983b, prema Zajc, 1989) stoga pretpostavlja da se osobe s jako i slabo izraženim traženjem uzbuđenja razlikuju ne na nivou bazalnog uzbuđenja CNS-a, već u optimalnom nivou uzbuđenja kojeg izaziva novi podražaj. Prema tome, bitna je novost i nepredvidivost podražaja.

Isto tako, Zuckerman je pored dvaju nezavisnih sustava pobudljivosti (retikularni aktivacijski sustav RAS, kojeg susrećemo i u Eysenckovom objašnjenju svoje teorije, i limbički sustav nagrade) koristio istraživanja koja su ustvrdila postojanje povezanosti razine monoamino oksidaze (MAO) s crtom ličnosti traženja uzbuđenja. MAO predstavlja jedan od neuroregulatora koji reguliraju koncentraciju i aktivnost neurotransmitora, a

odgovorni su i za provođenje živčanih impulsa. On zajedno s transmittorima serotoninom i endorfinom regulira opću akciju katekolamina, koji je u svezi s općom razinom uzbudljivosti. Po Zuckermanu (1984), izraziti tražitelji uzbuđenja su osobe za koje je karakteristična niska tonička razina aktivnosti katekolaminskih sustava (CSA).

Kakav je pravi odnos između ponašanja tražitelja uzbuđenja i aktivnosti norepinefrina i dopamina (CSA) u mozgu, nije ni sam Zuckerman bio siguran. Postoje naznake da bi visoka razina dopamina i norepinefrina kod sudionika s visokim rezultatom na skali SSS (Sensation Seeking Scale) mogla značiti veću ovisnost o visokim razinama vanjske stimulacije koja djeluje na oslobađanje norepinefrina. Zuckerman zbog toga smatra da osobe s jako izraženom crtom traženja uzbuđenja, u uvjetima relaksacije, imaju nešto niži CSA, te da trebaju nove i/ili intenzivne podražaje ili aktivnosti kako bi povisili razinu CSA na optimalnu razinu. Ako je polazna točka za ispitanike sa slabo izraženom crtom traženja uzbuđenja u nekoj od viših razina aktivnosti CSA, tada dodatna stimulacija može takve osobe dovesti u područje anksioznosti. Zbog toga ti sudionici mogu razviti averziju prema izvorima značajnog povećanja aktivnosti CSA.

Cilj, problemi i hipoteze istraživanja

Vrlo su rijetka istraživanja koja se bave pitanjem socijalnog sata provedena u Hrvatskoj, a očigledno je da je jak utjecaj razvijenijih zemalja u posljednja dva desetljeća na stavove i norme tradicionalnog društva na ovim postorima. Pored toga, istraživanja iz Berkley studije savjetovanja (Eichorn i sur., 1981., Hightower, 1990) ukazuju na povezanost osobina ličnosti sa ostvarivanjem važnih životnih događaja na vrijeme. Kako se u toj studiji značajnim prediktorom procjena socijalnog sata pokazala sramežljivost sudionika utvrđena u djetinjstvu, činilo se razumnim provjeriti utjecaj traženja uzbuđenja na procjene socijalnog sata. Željeli smo provjeriti utjecaj traženja uzbuđenja kao jedne od osobina ličnosti koja se na kontinuumu «otvorenosti» nalazi na suprotnoj strani od sramežljivosti, tj na drugom kraju tog kontinuuma.

Cilj ovog istraživanja je ispitati povezanost izraženosti osobine traženja uzbuđenja, nekih socioekonomskih odrednica i osobnih vrijednosti adolescenata sa stavovima o socijalnom satu 10 važnih životnih događaja.

Problemi koji se postavljaju su: (1) ispitati dobne norme za važne životne događaje u obliku direktne procjene optimalne dobi, kao i granica socijalnog sata; (2) ispitati razlike u socijalnom satu u funkciji spola i osobnih vrijednosti (hobija i budućeg školovanja), te (3) ispitati mogućnost predviđanja socijalnog sata na temelju individualnih obilježja (traženje uzbuđenja) i socioekonomskih obilježja adolescenata (veličine mjesta odrastanja sudionika i stupnja obrazovanja njihovih roditelja).

Pretpostavljamo da će ljudi s povišenim rezultatom na skali traženja uzbuđenja imati liberalniji stav, odnosno šire granice za pojam socijalnog sata, te da im se neće žuriti da ispune određene važne životne događaje samo zato što ih pritišće okolina, dakle konformirati se većinskom stavu. Postavili smo takvu hipotezu zbog toga što očekujemo da će takve osobe, s obzirom na izraženu sklonost traženju uzbuđenja, biti zaokupljene zadovoljavanjem tih sklonosti, pa im prioritet neće biti ispunjavanje «obveza» na vrijeme. Kako traženje uzbuđenja može značiti i namjerno nepoštivanje društvenih normi, moguće je da i zbog tog razloga daju kasnije procjene odgovarajućih dobi za važne životne događaje. Osobe čiji su roditelji slabije školovani, kao i one koji dolaze iz manjeg grada ili sela (jer pretpostavljamo da u gradu pojedinac ima veću mogućnost utopiti se u masi i izbjeći osudu okoline ukoliko neki od zadataka ne ispuni na vrijeme) će po našim pretpostavkama pokušati udovoljiti opće uvriježenom mišljenju okoline, te pokušati sve važne događaje obaviti na vrijeme. Zato pretpostavljamo da će ovi sudionici davati niže procjene. Za osobe koje imaju hobije i koje već imaju razrađen plan o budućem školovanju može se pretpostaviti da će kasnije izvršiti važne životne zadatke, tj. socijalni sat će im biti pomaknut zbog dodatnog školovanja ili vremena posvećenom aktivnom bavljenju slobodnim aktivnostima.

Metodologija

Postupak i sudionici istraživanja

Ispitivanje je provedeno u svibnju i lipnju 2004. godine u zagrebačkoj XI Gimnaziji. Testiranje je provedeno grupno, tijekom satova razredne zajednice prvih i drugih razreda. Na početku ispitivanja je objašnjena svrha ispitivanja i dana mogućnost da se po završetku ispitivanja u školi objave rezultati samog ispitivanja. Pročitana je opća

uputa, zajamčena je povjerljivost dobivenih podataka u skladu s etičkim kodeksom. Ispunjavanje upitnika je trajalo 25-30 minuta. Ukupno je sudjelovalo 198 učenika, od čega je udio ženskih sudionika u uzorku iznosio 61% (N=121), a muških 39% (N=77). Dob sudionika se kretala između 15 i 17 godina. Školski uspjeh je u 59.9% sudionika bio vrlo dobar, s 27.9% odličaša.

Mjerni instrumenti i varijable

Izraženost socijalnog sata mjerena je PDN upitnikom (Upitnik percepcije dobnih normi), koji je preuzet iz istraživanja T. Devčić (2001). Sastavljen je od 10 pitanja koja se odnose na percepciju dobnih normi vezanih uz obiteljske događaje (ženidbu, udaju, rođenje djeteta) i poslovne događaje (mirovina, vrh karijere, zaposlenje). Prvih 9 pitanja preuzeto je iz originalne studije (Neugarten, 1965), dok je posljednja čestica (unuci) preuzeta iz studije Gee (1990). Pitanja se odnose na procjenu gornjih i donjih dobnih granica, kao i procjenu optimalne dobi za izvršavanje tih važnih životnih događaja. Sudionici su imali mogućnost dati direktnu procjenu dobi ili mogućnost upisivanja X (što znači da je svaka dob je primjerena za taj životni događaj). Ecy (1976.; prema Peterson, 1996. i Gee, 1990) preporučuje da ispitanike ne treba prisiljavati na davanje specifične kronološke dobi kao normativne, pa predlaže mogućnost upisivanja X.

Zuckermanov SSS-V upitnik je korišten kao mjera traženja uzbuđenja. Sastavljen je od 40 čestica sa po dvije ponuđene tvrdnje. Tvrdnje opisuju 4 dimenzije traženja uzbuđenja: traženje uzbuđenja i pustolovina (npr. *Uvijek sam želio biti alpinist*), traženje doživljaja (npr. *Kad sam prvi put u nekom gradu radije sam šetam i istražujem, pa makar i zalutao*), faktor otkočenosti (npr. *Volim lude, neobuzdane zabave*) i osjetljivost na dosadu (npr. *Ne mogu dvaput gledati isti film*). Svaka dimenzija sadrži po 10 čestica.

Osim tih upitnika, od sudionika su prikupljeni podaci o njihovom socioekonomskom statusu, što je uključivalo podatke o veličini mjesta odrastanja sudionika i obrazovnom statusu njihovih roditelja. Kategorije procjene veličine mjesta odrastanja su *selo, manji grad, veći grad ili Grad Zagreb*. Kategorije stupnja obrazovanja roditelja su se kretale od *nezavršena osnovna škola, osnovna škola, srednja škola, viša škola ili fakultet* do kategorije

magisterij ili doktorat. Posebno su davali podatke za majčin, odnosno očev stupanj obrazovanja.

Na kraju su sudionici davali i procjene vlastitih vrijednosti, što je uključivalo njihovo bavljenje različitim hobijima (da/ne) i namjeru daljnjeg školovanja (izraženu u kategorijama *odmah se namjeravam zaposliti, vjerojatno ću se zaposliti ali ću pokušati upisati studij, pokušat ću upisati studij, siguran sam da ću studirati* ili su mogli navesti konkretan odgovor – određeni fakultet). U posljednjem setu pitanja se od sudionika još tražilo da navedu svoj prosječni uspjeh na polugodištu i na kraju tekuće školske godine. Naknadno je u razrednim knjigama provjerena istinitost ovih podataka.

Rezultati

Dobne norme za važne životne događaje u obliku direktne procjene optimalne dobi, kao i granica socijalnog sata

Tablica 1

Aritmetičke sredine i standardne devijacije procjena optimalne dobi za deset važnih životnih događaja kod učenika i učenica gimnazije, rasponi procjena za najraniju, optimalnu i najkasniju procijenjenu dob, te Kolmogorov – Smirnovljevi koeficijenti Z normaliteta distribucija

važan životni događaj	optimalna dob				nule	najranija		najkasnija		K-S Z
	min	max	M	SD		min	max	min	max	
ženidba	20	38	25,41	5,02	2	15	28	24	99	2,59**
udaja	20	35	24,71	4,396	8	15	28	23	99	3,49**
unuci	26	70	51,55	13,529	1	20	62	30	99	2,93**
prvo zaposlenje	16	39	22,58	6,226	7	14	28	18	91	3,01**
mirovina	40	80	56,07	14,924	9	30	75	50	99	3,26**
muškarac najviše obveza	14	46	24,85	15,058	41	7	40	20	99	3,39**
žena najviše obveza	15	45	23,33	13,797	41	10	60	22	99	2,37**
vrh karijere - muškarac	24	65	32,89	15,972	27	18	60	28	80	2,45**
vrh karijere - žena	20	60	31,02	15,004	27	17	50	25	80	3,41**
rođenje djeteta	21	40	25,64	4,924	3	15	35	25	50	2,78**
faktor Obitelj	29,83	43,67	35,81	2,4227						1,167
faktor Karijera	21,75	46,01	34,29	5,0357						1,163

Napomena : *M* = aritmetička sredina; *SD* = standardna devijacija; *nule* = broj sudionika koji su dali procjenu «Svaka dob je podjednako primjerena»; *min/max* = najniža, odn. najviša procjena; *K-S Z* = Kolmogorov – Smirnovljevi Z; ***p*<,01; N = 198

U Tablici 1. su deskriptivno prikazani rezultati dobiveni u ovom istraživanju socijalnog sata. Sudeći po standardnim devijacijama procjena optimalne dobi, vidljivo je da su veća slaganja sudionika za one događaje koji su im bliži. Naime, naši su sudionici srednjoškolci, te su im događaji iz ranije zrele dobi najbliži (udaja, ženidba, dobivanje prvog djeteta i zaposlenje). Ti se događaji odvijaju u kratkom dobnom rasponu, čemu korespondiraju i procjene sudionika.

Što se tiče raspona *procjena optimalne dobi*, najuži su rasponi za udaju (15 god), ženidbu (18 god) i rođenje prvog djeteta (19 god). Najšire raspone procjena su sudionici davali za dobivanje unuka (čak 44 god), odlazak u mirovinu (40 god), te vrh karijere za muškarca (41 god) i za ženu (40 god). Kod raspona *najranije prikladne dobi* za te važne životne događaje, vidljiv je sličan trend: najšire granice imaju događaji mirovina (45) i unuci (42), ali nailazimo na iznenađujuće široku procjenu granica za česticu *žena ima najviše obveza* – taj je interval čak 50 godina, dok raspon za česticu *muškarac ima najviše obveza* iznosi 33 godine. Najuže granice imaju procjene najranije prikladne dobi ženidbe i udaje (13 god), kao i zaposlenje (14 god). Kod *procjene najkasnije prikladne dobi*, izrazito široke granice imaju događaji vezani uz muške i ženske obveze (79 godina za muške obveze i 77 za ženske), ženidba (75), udaja (76) i ženidba (75). Rođenje djeteta ima najuže granice, samo 25 godina.

Tijekom obrade, o kojoj će kasnije biti više riječi, faktorizirali smo ovih 10 varijabli socijalnog sata, jer su važni životni događaji koje su sudionici procjenjivali – logički povezani. Ekstrahirali smo dva faktora: faktor *obitelj* i faktor *karijera*. Gledajući faktore socijalnog sata, faktor *obitelj* ima uže procijenjene granice (13,84), te mnogo manje raspršenje rezultata (2,4227) od faktora *karijera*, čiji je raspon 24,26, a standardna devijacija iznosi 5,0357. Ovi podaci idu u prilog ranije spomenutoj tezi da naši mladi sudionici imaju jasniju predodžbu događaja koji su im vremenski bliži, pa su im i neslaganja u procjenama manja.

Možemo primijetiti da je vrlo nizak postotak sudionika koji nisu dali direktne procjene za pojedine čestice socijalnog sata koje zasićuju faktor *obitelj*. Oni su odabrali opciju da im je svaka dob podjednako primjerena. Mnogo je veći udio onih koji nisu dali procjene za događaje koji spadaju u faktor *karijera*.

Govoreći o udjelu sudionika ovisno o veličini mjesta odrastanja, 82,7% ih je odraslo u Gradu Zagrebu, dakle, najveći postotak naših sudionika je odrastao u urbanoj sredini. Također, većina sudionika ima roditelje sa završenom višom/visokom školom (njih je 56,9%). Od ukupno 198 sudionika, njih 118 se izjasnilo da ima hobi, što je 59,6%. Većina sudionika je već odlučila o svom budućem školovanju, iako tek pohađaju prvi, odnosno drugi razred gimnazije. 63,1% sudionika se izjasnilo konkretno koji fakultet bi htjeli upisati.

Kako smo sudionicima dali mogućnost da ne daju izravne procjene najranije, optimalne i najkasnije dobi za određene životne događaje, već su mogli procijeniti da je svaka dob jednako primjerena, takve smo procjene u našem kodnom planu označili vrijednošću nula (0). S obzirom da vrijednost nula, ako ju gledamo kao procjenu nekog sudionika, umanjuje aritmetičke sredine i povećava standardne devijacije procjenjivanih životnih događaja, željeli smo vrijednost nula zamijeniti dominantnim vrijednostima izračunatim za svaki od 10 važnih životnih događaja. Da bi provjerili razlikuju li se značajno sudionici koji su dali izravne procjene dobi od onih kojima je svaka dob podjednako primjerena, provedene su kontrolne analize varijance. Kao zavisne varijable su korištene čestice socijalnog sata (njih 10), dok su kao klasifikacijske varijable korištene sve socioekonomske varijable, spol i ciljevi sudionika (ukupno 7 varijabli). Inflacija vjerojatnosti nam govori da je u tako velikom broju testova moguće da se razlike koje nisu statistički značajne pokažu značajnima. Scheffeovim postupkom smo provjerili značajnosti među parovima razlika i analizirali dobivene rezultate. Pokazalo se da nema statistički značajnih razlika između sudionika koji daju direktne procjene od onih kojima je svaka dob primjerena. Nakon toga smo vrijednosti nula (0) za procjene optimalne dobi zamijenili dominantnim vrijednostima.

Faktorizirali smo 10 varijabli socijalnog sata zbog logičke povezanosti životnih događaja koje su naši sudionici procjenjivali. Npr. logično je za pretpostaviti da bi se istovjetni događaji za muškarca i ženu grupirali u jedan faktor. Tako smo očekivali da će se životni događaji *udaja* i *ženidba* rasporediti u isti faktor, kao što će se i događaji *vrh karijere* žene i *vrh karijere* muškarca isto tako rasporediti u zaseban faktor.

U prijašnjim istraživanjima se faktoriziranjem čestica socijalnog sata dobivalo šest ili četiri faktora. Provedena je Varimax rotacija kako bi se utvrdilo jednostavno grupiranje čestica. Ona je prikazana u Tablici 2. Grupiranje čestica socijalnog sata u četiri faktora nije bilo interpretabilno, te smo ih pokušali grupirati u tri faktora. Kako su se čestice koje bi se logički mogle ubrojiti u jedan faktor razdijelile u dva faktora, ni ovakva faktorizacija nije bila interpretabilna. Najpovoljnije rješenje je dala ekstrakcija dva faktora: jedan je vezan uz obiteljske, a drugi uz poslovne događaje. Oni zajedno objašnjavaju 47,92% varijance.

Rotirana matrica faktorske strukture pokazuje nam da je *faktor obitelj* zasićen česticama: ženidba, udaja, unuci, dijete, mirovina i zaposlenje (ukupno 6 čestica). Pri tom je *faktor karijera* zasićen česticama: obveze muškarca i žena, te vrh karijere muškaraca i žena (ukupno 4 čestice).

Tablica 2

Rotirana matrica faktorske strukture za 10 važnih životnih događaja

procjenjivani događaji	komponente	
	1	2
optimalna ženidba	0,888	0,024
optimalna udaja	0,892	0,004
optimalno unuci	0,493	0,226
optimalno zaposlenje	0,492	0,224
optimalna mirovina	0,427	0,383
muškarac-najviše obveza	0,138	0,736
žena-najviše obveza	0,048	0,805
muškarac-vrh karijere	0,151	0,73
žena-vrh karijere	0,113	0,723
optimalno dijete	0,718	0,118

Iz Tablice 2. je vidljivo da je raspodjela čestica socijalnog sata po faktorima logična. Iako smo očekivali da će se čestica *zaposlenje* prikloniti faktoru Karijera, to se nije dogodilo. Vjerojatno je tome razlog činjenica da našim sudionicima zaposlenje, odn. dobivanje prvog posla više znači osiguravanje egzistencije sebe i svoje obitelji, nego započinjanje poslovne karijere. Tako je i sa česticom *mirovina*, koja očigledno sudionicima ne predstavlja kraj karijere, već ih više asocira na povratak obitelji i bavljenje isključivo obiteljskim obvezama, poglavito unucima.

Razlike u socijalnom satu u funkciji spola i osobnih vrijednosti (hobija i budućeg školovanja)

Prije same analize napravljena je provjera normaliteta distribucija socijalnog sata Kolmogorov – Smirnov testom, čiji su Z koeficijenti prikazani u Tablici 1. Ustanovljeno je da su nakrivljenost i spljoštenost distribucija Faktora obitelji i Faktora karijere unutar granica normale, dok distribucije svih deset važnih životnih događaja odstupaju od normalne distribucije. Pretpostavljamo da je razlog tom odstupanju od normalne distribucije činjenica da su sudionici imali mogućnost davanja nula (0) ukoliko su smatrali da je svaka dob podjednako primjerena za taj događaj, pa su te procjene bitno utjecale na normalitet distribucija. No, spomenuta odstupanja, nakrivljenost (od -0,16 do -0,24) i spljoštenost (od 0,17 do 0,25) nisu izrazito naglašena, te su uzorci između kojih su testirane razlike podjednake veličine, a standardne devijacije gotovo indentične. Stoga je u daljnjoj statističkoj obradi opravdano koristiti parametrijsku analizu.

Tablica 3

Završna analiza varijance procjena socijalnog sata za faktor Obitelj kod sudionika različitog spola, slobodnih aktivnosti i namjera daljnjeg školovanja

ZV: faktor <i>Obitelj</i>	SUMA KVADRATA	d.f.	F	p
glavni efekt spola	0,261	1	0,046	0,831
glavni efekt hobija	42,213	1	7,378	0,007
glavni efekt namjere školovanja	2,55	1	0,446	0,505
interakcija spol x hobi	11,606	1	2,029	0,156
interakcija spol x školovanje	0,856	1	0,15	0,699
interakcija hobi x školovanje	7,753	1	1,355	0,246
interakcija spol x hobi x školovanje	0,000425	1	0,002	0,993

Napomena : F = F omjer analize varijance; p = stupanj značajnosti; $d.f.$ = stupnjevi slobode; $N = 198$

* s obzirom da stupnjevi slobode iznose 1, suma kvadrata je indentična prosječnoj sumi kvadrata

Tablica 4

Završna analiza varijance procjena socijalnog sata za faktor Karijera kod sudionika različitog spola, slobodnih aktivnosti i namjera daljnjeg školovanja

ZV: faktor *Karijera*

	SUMA			
	KVADRATA	d.f.	F	p
glavni efekt spola	5,487	1	0,219	0,641
glavni efekt hobija	20,593	1	0,821	0,366
glavni efekt namjere školovanja	51,267	1	2,044	0,155
interakcija spol x hobi	6,212	1	0,248	0,619
interakcija spol x školovanje	56,224	1	2,241	0,136
interakcija hobi x školovanje	4,443	1	0,177	0,674
interakcija spol x hobi x školovanje	21,885	1	0,872	0,352

Napomena : F = F omjer analize varijance; p = stupanj značajnosti; $d.f.$ = stupnjevi slobode; N = 198

* s obzirom da stupnjevi slobode iznose 1, suma kvadrata je indentična prosječnoj sumi kvadrata

U okviru postavljenog problema provjereno je razlikuju li se sudionici u procjenama socijalnih satova za faktore *Obitelj* i *Karijera* s obzirom na spol, hobi i namjeru daljnjeg školovanja. U tu svrhu su primjenjena dvije složene analize varijance (spol x hobi x školovanje), po jedna za svaki faktor socijalnog sata. Kao nezavisne varijable uzeli smo spol sudionika, namjeru budućeg školovanja i bavljenje hobiem. Dvije posljednje varijable smo jednim imenom nazvali ciljevima ili vrijednostima. Varijablu *namjera budućeg školovanja* smo dihotomizirali zbog činjenice da se odgovori sudionika nisu ravnomjerno rasporedili u svih pet kategorija varijable. Podijelili smo ih na one koji su sigurni koji će studij upisati, te na one koji će se zaposliti i/ili studirati. Kao zavisne varijable smo uzeli faktore socijalnog sata: obitelj i karijeru. Rezultate obiju složenih analiza varijance smo prikazali u Tablici 3. (obitelj) i Tablici 4. (karijera).

Složene analize varijance su pokazale da ne postoji statistički značajan glavni efekt spola ni za jedan faktor socijalnog sata, odnosno da se sudionici i ispitanice ne razlikuju statistički značajno u procjenama socijalnog sata *Obitelji* ($F = 0,046$, $p = ,831$), niti u procjenama socijalnog sata *Karijere* ($F = 0,219$, $p = ,641$).

Isto tako, ni glavni efekt budućeg školovanja nije se pokazao statistički značajnim ni za procjene socijalnog sata *Obitelji* ($F = 0,446$, $p = ,505$), niti za procjene socijalnog sata *Karijere* ($F = 2,044$, $p = ,155$). Možemo zaključiti da nema razlike u procjenama

socijalnog sata među sudionicima koji imaju jasnu predodžbu budućeg školovanja i već su sigurni koji će studij upisati od onih koji će se zaposliti i vjerojatno studirati.

Pokazalo se da ni interakcija ovih nezavisnih varijabli ne proizvodi značajne efekte, kako za faktor *Obitelj*, tako niti za faktor *Karijera*.

Jedino što se pokazalo statistički značajno u ovim složenim analizama varijance je glavni efekt hobija (slobodnih aktivnosti) na faktor *Obitelj* ($F = 7,378$, $p = ,007$). Iz dobivenih rezultata možemo zaključiti da su naši sudionici koji se bave određenim slobodnim aktivnostima davali više procjene za idealne dobi važnih obiteljskih životnih događaja od onih koji nemaju hobije. Drugim riječima, sudionicima koji imaju hobije je socijalni sat za obiteljske događaje kasniji. Glavni efekt hobija na faktor *Karijera* se nije pokazao statistički značajnim ($F = 0,8212$, $p = ,366$).

Mogućnost predviđanja socijalnog sata na temelju individualnih obilježja (traženje uzbuđenja) i socioekonomskih obilježja (veličine mjesta odrastanja sudionika i stupnja obrazovanja njihovih roditelja)

U korelacijskoj matrici su korelirane sve varijable ovog istraživanja, što znači dva faktora socijalnog sata, četiri faktora traženja uzbuđenja dvije socioekonomske odrednice i dva pokazatelja vrijednosti/ciljeva sudionika. Od ukupno 45 međusobnih korelacija, vrlo ih je malo pokazalo statistički značajnu povezanost. Korelacija faktora socijalnog sata ima pozitivan predznak ($r = ,209$; $p < ,01$). Varijabla *mjesto odrastanja* je pozitivno povezana s *obrazovanjem roditelja* ($r = ,184$; $p < ,01$), što smo i očekivali. Isto tako, i s *ES (traženje doživljaja)* dimenzijom ličnosti ima pozitivnu povezanost ($r = ,156$; $p < ,05$). *Namjera daljnjeg školovanja* pozitivno korelira sa *BS (osjetljivost na dosadu)* dimenzijom ličnosti ($r = ,189$; $p < ,01$). *Slobodne aktivnosti*, tj bavljenje hobijem su u pozitivnoj vezi sa faktorom *obitelj* ($r = ,218$; $p < ,01$), a negativno povezane sa dimenzijama *ES* ($r = -,213$; $p < ,01$) i *BS* ($r = -,199$ $p < ,01$).

U konačnom dijelu obrade rezultata koristili smo stupnjevitu regresijsku analizu, s ciljem da ispitamo koliki je doprinos traženja uzbuđenja kao osobine ličnosti, te socioekonomskih odrednica naših sudionika (mjesto njihova odrastanja i stupanj obrazovanja njihovih roditelja) u objašnjenju varijance socijalnog sata. Prije uvrštavanja u

regresijsku jednadžbu, provjerili smo povezanost stupnja obrazovanja majki i očeva. Budući da je korelacija među njima vrlo visoka ($r = 0,729$; $p < 0,01$), kreirali smo novu varijablu koja je nazvana *obrazovanje roditelja*. Načinjene su dvije zasebne stupnjevite regresijske analize, a rezultati obje analiza su vidljivi u Tablici 5. U svakoj od njih je faktor socijalnog sata (dakle *obitelj* ili *karijera*) tretiran kao kriterijska varijabla, dok su četiri faktora traženja uzbuđenja i dvije mjere socioekonomskog statusa korištene kao prediktorske varijable. Stupnjevitim postupkom Backward, dakle izbacivanjem varijabli koje nemaju značajan udio u objašnjenju kriterijske varijance smo došli do dviju prediktorskih varijabli čiji su beta ponderi statistički značajni.

Statistička značajnost regresijskih koeficijenata ukazuje nam na to da su se, od ukupno šest prediktorskih varijabli, značajnim prediktorima pokazali faktor *otkočenosti* (DIS) i stupanj *obrazovanja roditelja*, i to za oba faktora socijalnog sata. Iz Tablice 5. se može jasno uočiti da su doprinosi naših varijabli ukupnom objašnjenju varijance značajni, ali vrlo mali. Vidljivo je da traženje uzbuđenja, kao osobina ličnosti, u kombinaciji sa SES varijablama objašnjava samo 4,9% varijance socijalnog sata obitelji, dok je postotak objašnjene varijance socijalnog sata karijere još niži, samo 2,6%. Veličina i smjer regresijskih koeficijenata nam ukazuju na to da što je ispitanik viši na dimenziji otkočenosti, to će biti liberalniji u svojim procjenama socijalnog sata, kako za obiteljske, tako i za poslovne događaje. Prema istom načelu, što je viši stupanj obrazovanja roditelja sudionika, procjene sudionika će također biti veće, tj. imat će šire granice za ostvarivanje važnih životnih događaja vezanih za posao i obitelj.

Tablica 5

Regresijska analiza rezultata na dimenzijama traženja uzbuđenja i socioekonomskih odrednicama za kriterijske varijable: faktori socijalnog sata (obitelj i karijera)

	faktor obitelj		faktor karijera	
	beta	t	beta	t
otkočenost (DIS)	0,181	2,446*	0,150	2,014*
obrazovanje roditelja	0,174	2,351*	0,142	1,898*
sažetak	R=,255 korigirani R ² =,049 F(2,198)=4,030**		R=,192 korigirani R ² =,026 F(2,198)=3,372*	

Napomena: N=198; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Rasprava

U ovom istraživanju smo pokušali utvrditi povezanost nekih dimenzija ličnosti, socioekonomskog statusa i vlastitih vrijednosti s procjenama optimalnih dobi za određene važne životne događaje. Tako smo i postavili određene hipoteze, od kojih su se potvrdile jedino pretpostavke da će obrazovanje roditelja i faktor otkočenost (dimenzija Zuckermanova traženja uzbuđenja) objašnjavati dio kriterijske varijance.

Odgovor na prvi problem dobili smo ispitivanjem dobnih normi za 10 važnih životnih događaja u obliku direktne procjene optimalne dobi, te u obliku granica za najraniju, optimalnu i najkasniju dob. Prema frekvencijama davanja procjena za 10 važnih životnih događaja, može se zaključiti da postoji vrlo visok konsenzus oko postojanja koncepta socijalnog sata. Postotak sudionika koji se slažu da postoji socijalni sat za obiteljske događaje se kreće između 95,96% i 98,99%. Postotak slaganja sa socijalnim satom za poslovne događaje se kreće između 79,3% i 86,36%. Iako autorica koncepta socijalnog sata (B. Neugarten) ne navodi graničnu točku koja bi predstavljala kriterij njegovog postojanja, neki autori (Gee, 1990) arbitrarno određuju da socijalni sat za neki životni događaj postoji u slučaju da više od dvije trećine sudionika specificira dobnu normu za taj događaj (prema Devčić, 2001). Imajući na umu da su sudionici imali mogućnost ne davati direktne procjene, s obzirom na visoke postotke procjena možemo zaključiti da su naši sudionici internalizirali socijalni vremenski raspored, kako za obiteljske tako i za poslovne događaje.

Rasponi najranijih i najkasnijih dobi za događaje vezane uz obitelj su bitno uži od onih vezanih za poslovne događaje, kako na razini čestica, tako i na razini faktora. Također, značajno je viši postotak sudionika koji za poslovne događaje procjenjuju da je svaka dob jednako primjerena. Potvrdu ovih rezultata možemo pronaći u kanadskoj studiji Gee (1990) čije istraživanje pokazuje da je za posao puno manji postotak procijenjenih događaja. Drugim riječima, događaji vezani uz obitelj su više normativno propisani od događaja vezanih uz posao. Primjećujemo i da su rasponi najranijih prikladnih dobi uži od raspona najkasnijih prikladnih dobi. Wood (1973) je u svom istraživanju dobio da i mlađi i stariji sudionici pokazuju veći konsenzus u odgovorima koji se odnose na početak uloge, nego na kraj uloge (prema Hagestad i Neugarten, 1985).

Dobivene aritmetičke sredine za optimalnu dob se slažu s rezultatima dobivenim u ranijim istraživanjima (Devčić, 2001), ali ne za sve događaje. Tako procijenjene optimalne dobi za ženidbu, udaju, prvo zaposlenje i odlazak u mirovinu odgovaraju prethodnim rezultatima. U isto vrijeme, naši sudionici optimalnu dob za dobivanje prvog djeteta kao i za dobivanje unuka procjenjuju kasnijom. Moguće objašnjenje se može pronaći u činjenici da su naši sudionici gimnazijalci kojima se još nisu dogodili ti važni životni događaji koje procjenjuju, dok su sudionici ranijih istraživanja bili roditelji, tj. osobe koje su se već susrele s većinom navedenih događaja. Iz različitih razloga kao što su očigledan napredak medicine, smanjen broj djece u hrvatskim obiteljima u odnosu na ranije generacije, želja za stvaranjem boljih materijalnih uvjeta za podizanje djeteta (prema Devčić, 2001), sudionici su pomaknuli svoj socijalni sat za rođenje djeteta. Osim toga, Peterson (1996) kaže da rezultati nude empirijsku podlogu viđenju da su dobne norme puno fleksibilnije nego u ranijim istraživanjima.

Faktorskom analizom smo ekstrahirali samo dva faktora: obiteljski i poslovni. U prijašnjim istraživanjima, faktoriziranjem čestica socijalnog sata dobivalo se šest faktora (Devčić, 2001). Zbog logičke povezanosti životnih događaja, očekivali smo da će se oni rasporediti u četiri faktora (vjenčanje, mirovina, djeca, posao). Proveli smo Varimax rotaciju. Grupiranje čestica socijalnog sata u četiri faktora nije bilo interpretabilno, te smo ih pokušali grupirati u tri faktora. Čestice koje bi se logički mogle ubrojiti u jedan faktor su se razdijelile u dva faktora (čestice vezane uz vrh karijere i uz opterećenje obvezama). Najpovoljnije rješenje je dala ekstrakcija dva faktora, te smo izlučili dvije glavne komponente s vrijednostima karakterističnog korijena većom od 1: jedan faktor je vezan uz obiteljske, a drugi uz poslovne događaje. Iz dobivenih rezultata je vidljivo da su aritmetičke sredine faktora obitelji ($M = 35,81$; $SD = 2,4227$) i karijere ($M = 34,29$; $SD = 5,0357$) vrlo blizu, ali se raspršenja poprilično razlikuju. Za faktor obitelj su uže procijenjene granice (13,84) od faktora karijera (24,26). To je još jedan rezultat koji možemo objasniti nalazima iz kanadske studije Gee (1990), da su događaji vezani uz obitelj više normativno propisani od poslovnih događaja.

U okviru drugog postavljenog problema provjeravali smo razlikuju li se sudionici u procjenama socijalnih satova *Obitelji* i *Karijere* s obzirom na spol, hobi i namjeru daljnjeg

školovanja. U tu svrhu smo proveli dvije složene analize varijance. Nezavisne varijable su bile spol, slobodne aktivnosti i namjera budućeg školovanja, a zavisne dva faktora socijalnog sata (obitelj i karijera). Jedino se glavni efekt hobija na procjene socijalnog sata *Obitelji* pokazao statistički značajnim ($F = 7,378$, $p = ,007$). Ostali glavni efekti (spol i namjera školovanja), kao ni interakcija nezavisnih varijabli nije proizvela značajne efekte. Činjenica da nismo dobili statistički značajne razlike u procjenama s obzirom na spol se kosi s većinom do sad provedenih istraživanja na ovu temu (Neugarten i sur, 1965.; Peterson, 1996.; Byrd i Breuss, 1992; Devčić, 2001). Vrlo je vjerojatno da smo takav rezultat dobili zbog prevelike homogenosti uzorka, ali je on možda pokazatelj smanjenja muško-ženskih razlika u percepciji dobnih normi.

Začuđuje i podatak da se sudionici s različitim namjerama daljnjeg školovanja ne razlikuju značajno po svojim procjenama optimalnih dobi za važne životne događaje. Očekivali smo da će oni sudionici koji se namjeravaju zaposliti odmah nakon srednje škole, u odnosu na one koji namjeravaju studirati, procijeniti da će se ranije udati/oženiti, dobiti djecu i što je najvažnije – zaposliti. Moguće je da je takav rezultat dobiven jer se sudionici još uvijek ne mogu uživjeti u uloge koje ih čekaju (uloga supružnika, zaposlenika i roditelja), s obzirom na to da su još adolescenti.

Kako smo za ispitanike koji se bave određenim slobodnim aktivnostima pretpostavili da su navikli uredno izvršavati svoje obveze, ali i da im bavljenje hobijima okupira značajniji vremenski period, pretpostavili smo da će se takvi sudionici razlikovati u procjenama optimalnih dobi od onih koji nemaju nikakve hobije i odgoditi svoj socijalni sat, tj. davati kasnije procjene. Pokazalo se da sudionici koji se bave slobodnim aktivnostima procjenjuju kasnije dobi kao idealne za ostvarivanje važnih obiteljskih životnih događaja od onih sudionika koji nemaju hobije. Za poslovne događaje nije potvrđena statistička značajnost, što ponovno potvrđuje ranije spomenut podatak da su događaji vezani uz obitelj više normativno propisani od poslovnih događaja.

Da bi odgovorili na treći postavljeni problem, tj. ispitali mogućnost predviđanja socijalnog sata na temelju traženja uzbuđenja, veličine mjesta odrastanja i stupnja obrazovanja, sve ove varijable smo uvrstili u regresijsku jednadžbu. Rezultati ukazuju da se na temelju varijabli koje smo odabrali može objasniti 4,9% varijance socijalnog sata

Obitelji i samo 2,6% ukupne varijance *Karijere*. Značajnim prediktorima za oba faktora socijalnog sata su se pokazale varijable *obrazovanje roditelja* i *otkočenost*, dimenzija Zuckermanova traženja uzbuđenja. Potvrdila se očekivana povezanost *obrazovanja roditelja* sa socijalnim satom. Sudionici koji potječu iz obitelji visoko obrazovanih roditelja su usmjereni na ostvarivanje isto takvog visokog stupnja obrazovanja, što automatski pomiče njihov socijalni sat za nekoliko godina (koliko je potrebno da se taj obrazovni status stekne). Iz prijašnjih istraživanja nalazimo podatak da se u čikaškoj studiji s početka 80-ih godina prošlog stoljeća pokazalo: što je viši stupanj obrazovanja, niže su procjene percipiranog dobnog pritiska (Passut i Maines, 1981.; prema Hagestad i Neugarten, 1985., Faló – Mitchel i Ryff, 1982).

Faktor otkočenosti (DIS) po definiciji objašnjava ponašanja kroz koja se oslikava želja za socijalnom i seksualnom otkočenosti, kao što je opijanje u društvu ili stalno mijenjanje seksualnih partnera (Zuckerman, 1979). To je dimenzija traženja uzbuđenja za koju smo i pretpostavljali da će biti najbolje povezana s pomicanjem socijalnog sata, s obzirom da je nablizha konceptu nekonformnosti. Sudionici sa izraženom DIS dimenzijom se ne pokoravaju stavu većine, manje percipiraju dobnog pritisak (kao uostalom i svaki drugi socijalni pritisak), te stoga imaju liberalnije stavove prema optimalnim dobima za izvršavanje važnih životnih događaja. Drugim riječima, imaju kasniji socijalni sat.

Za varijablu *mjesto odrastanja* nismo dobili značajnu povezanost. U ranijim istraživanjima se pokazalo isto (Devčić, 2001), pa se preporučuje ispitivanje socijalnog sata na heterogenijem uzorku s obzirom na sredinu u kojoj sudionici žive (urbanu ili ruralnu) i provjeriti eventualne razlike među sudionicima iz različitih regija Hrvatske, radi veće mogućnosti generalizacije rezultata.

Ostale dimenzije traženja uzbuđenja se također nisu pokazale dobrim prediktorima socijalnog sata. Moguće je da smo pogrešno odabrali prediktore za koje smo predviđali visoku povezanost sa socijalnim satom. Zuckermanov koncept traženja uzbuđenja ima neke nedostatke i doživio je nekoliko ozbiljnih kritika. Među najvažnijima je prigovor koji proizlazi iz načina Zuckermanove interpretacije i definicije dimenzije traženja uzbuđenja (Strelau, 1984, 1987, Claridge, 1984, prema Zajc, 1989). On u definiranju konstrukta traženja uzbuđenja koristi termin uzbuđenje a ne stimulacija, i naglašava kako je «važan

doživljajni efekt stimulacije, a ne stimulacija *per se*» (Zuckerman, 1979, prema Zajc, 1989). Naime, u definiciji traženja uzbuđenja, raznovrsnost i novost podražaja su karakteristike koje netko sam procjenjuje, a rizik kojemu se izlažu pri aktivnostima odnosi se na procijenjenu mogućnost nepovoljnog ishoda. Prema tome, u definiranju traženja uzbuđenja veliku važnost imaju iskustvo i proces procjenjivanja pri čemu ova teorija dobiva kognitivni karakter. Time posebnu važnost dobivaju faktori socijalne okoline koje Zuckerman zanemaruje (Zuckerman, 1984, prema Zajc, 1989).

Budući da je tako mali postotak objašnjene varijance na temelju naših prediktora, moguće je da zbog eventualnih metodoloških propusta nismo dobili veći postotak objašnjene varijance. Hipoteze koje smo postavili na početku istraživanja nisu potvrđene, stoga bi bilo dobro postaviti nove hipoteze i naredna istraživanja usmjeriti na neke druge odrednice ličnosti koje bi mogle biti dobri prediktori razlika u socijalnom satu pojedinaca. Iz Berkley studije savjetovanja (Eichorn i sur., 1981., Hightower, 1990), koja je i potakla na ovo istraživanje, je vidljivo da se značajnim prediktorom pokazala interakcija sramežljivost utvrđene u djetinjstvu s izljevima bijesa i utučenosti kod sudionika. Moguće je da bi istraživanje usmjereno na slične karakteristike ličnosti objasnilo veći postotak varijance socijalnog sata.

Zaključak

Cilj ovog istraživanja je bio ispitati povezanost traženja uzbuđenja, nekih socioekonomskih odrednica i osobnih vrijednosti sa stavovima o socijalnom satu nekih važnih životnih događaja.

Pokazalo se da postoje jasnije procjene socijalnog sata i uže granice za obiteljske događaje, nego što je to slučaj za procjene događaja vezanih uz karijeru. Standardne devijacije za obiteljske događaje imaju niže vrijednosti od onih za poslovne događaje: sudionici pokazuju manje neslaganje u procjeni optimalne dobi obiteljskih nego poslovnih događaja.

Za predikciju socijalnog sata su se značajnima pokazale jedino bavljenje slobodnim aktivnostima, faktor otkočenosti (DIS) i stupanj obrazovanja roditelja. Pojedinci koji se bave slobodnim aktivnostima imaju kasnije procjene važnih obiteljskih životnih događaja

od onih koji nemaju hobije. Što je pojedinac manje sputan u socijalnim situacijama, odnosno što mu je niža inhibicija, to su njegove procjene idealne dobi za važne životne događaje kasnije. Što su boljeg obrazovanja roditelji sudionika, to je procjena socijalnog sata kasnija. Ove varijable su značajne u predikciji socijalnog sata kako za obiteljske, tako i za poslovne događaje, ali je postotak varijance socijalnog sata koji one objašnjavaju vrlo nizak. Ostale varijable korištene u ovom istraživanju nisu se pokazale značajnima u predikciji socijalnog sata.

Literatura

- Byrd, M. i Breuss, T. (1992). Perceptions of sociological and psychological age norms by young, middle-aged and elderly New Zealanders. *International Journal of Aging and Human Development*. 34 (2), 145-163.
- Devčić, T. (2001). *Percepcija dobnih normi za značajne životne događaje u zreloj dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Eichorn, D.H.; Clausen, J.A.; Haan, N.; Honzik, M.P. i Mussen, P.H. (1981). *Present and past in middle life*. New York: Academic Press.
- Fallo – Mitchel, L. i Ryff, C.D. (1982). Preferred timing of female life events: Cohort differences. *Research on Aging*, 4 (2), 249-267.
- Gee, E.M. (1990). Preferred timing of women's life events: A Canadian study. *International Journal of Aging and Human Development*. 31 (4), 279-294.
- Hagestad, G.O. i Neugarten, B.L.(1985). Age and the Life Course. in *Handbook of Aging and Social Sciences*. Binstock, R.H i Shamas, E. New York: Van Nostrand Reinhold
- Hall, E. i Perlmutter, M. (1992). *Adult Development and Aging*. John Wiley & sons, Inc.
- Helson, R. i McCabe, L. (1994). The social clock project in middle age in Turner, B. (1994). *Women Growing Older*. Thousands oaks, CA: Sage Publications.
- Hightower, E. (1990). Adolescent interpersonal and family precursors of positive mental health at midlife. *Journal of Youth and Adolescence*. 19, 257-275.
- Hogan, D. (1985). Parental influences on the timing of early life transitions. In Z. Blau (Ed.), *Current perspectives on aging and the life cycle*. 1, 1-59. Greenwich: JAI Press
- Hogan, D. i Mochizui, T. (1988). Demographic transitions and the life course: Lessons from Japanese and American comparisons. *Journal of Family History*, 13, 291-305
- Kotre, J. i Hall, E. (1990). *Seasons of Life*. Boston – Toronto – London: Little, Brown & Co
- Lemme Hansen, B. (2002). *Development in Adulthood*. Boston – London – Toronto – Sydney – Tokyo – Singapore: College of Dulage
- Liebert, R.M.; Wicks – Nelson, R. i Kail, R.V. (1974). *Developmental Psychology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice– Hall

- Neugarten, B.L. (1979). Time, age and the life circle. *American Journal of Psychiatry*, 136 (7), 887-893.
- Neugarten, B.L. (1976). Adaptation and the life circle. *The Counseling Psychologist*, 6 (1), 16-20.
- Neugarten, B.L. (1968). *Middle age and aging*. The University of Chicago Press.
- Neugarten, B.L.; Moore, J.W. i Lowe, J.C. (1965). Age norms, age constraints and adult socialization. *American Journal of Sociology*, 70 (2), 710-717.
- Pallas, A.M. (1993). Schooling in the course of human lives: The social context of education and the transition to adulthood in industrial society. *Review of Educational Research*, 63, 409-447.
- Papalia, D.E. i Olds, S.W. (1992). *Human Development*. McGraw – Hill, Inc.
- Peterson, C.C. (1986). The ticking of the social clock: Adults' beliefs about the timing of transition events. *International Journal of Aging & Human Development*, 42 (3), 189-203.
- Pratt, M.W. i Norris, J.E. (1994). *The Social Psychology of Aging: A cognitive perspective*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell
- Rook, K.S.; Catalano, R. i Dooley, D. (1989). The timing of major life events: Effects of departing from the social clock. *American Journal of Community Psychology*, 17 (2), 233-258.
- Santrock, J.W. (1998). *Life-span Development*. Madison – Dubuque: WSB, Brown & Benchmark Publishers
- Schaie, K.W. i Willis, S.L. (2001). *Psihologija odrasle dobi i starenja*. Jastrebarsko : Naklada Slap.
- Zajc, M. (1989). *Povezanost između nekih karakteristika ličnosti i profesionalnih interesa*. Magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Zuckerman, M.; Eysenck, H.J. i Eysenck, S. (1978). Sensation seeking in England and America: Cross-cultural, age and sex comparisons. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48 (1), 139-149.